

Василь Яременко

Випускники Київської духовної академії на Поділлі: спроба колективного портрета

Стаття базується на використанні та аналізі різноманітних джерел про окремих вихованців КДА із Поділля у XIX ст. Автор покаже їхнє становище та подібності у кар'єрі, збагачує дані про їхнє життя.

Ключові слова: Київська духовна академія, випускник, Поділля, семінарія, гімназія, Кам'янець-Подільський, краєзнавство

Київська духовна академія (КДА) як вищий духовний православний освітньо-науковий заклад функціонувала в 1819-1923 рр., поставши на базі реформованої 1817 р. знаменитої Києво-Могилянської академії. Досить добре відомо на макрорівні про чималий внесок цього закладу і його вихованців у розвиток богослов'я і освіти на теренах Російської імперії – із загальних праць про історію КДА та її найяскравіших представників¹. Також в поле зору дослідників потрапили ті випускники, які займалися краєзнавчою роботою². Метою цієї студії є створення своєрідного попереднього узагальнюючого портрета частини тих випускників КДА, які працювали в Подільській губернії (особливо в її губернському центрі – Кам'янці-Подільському) викладачами духовних та світських освітніх закладів (семінарії і гімназії) у XIX ст. Використав для цього матеріали про таких осіб: Лучицький Василь Іванович (1812–1885; випускник 1835 р., молодший кандидат богослов'я), Пашута Порфирій Семенович (1813 або 1814–1888; випускник 1839 р., молодший кандидат), Подвисоцький Павло Федорович (1821–1897; випускник 1847 р., молодший кандидат), Струменський Євгеній Степанович (1828–1885; випускник 1853 р., магістр богослов'я), Бачинський Михайло Флорович (1823–1910; випускник 1861 р., молодший кандидат), Павлович Олександр Якович (1839–1901; випускник 1863 р., старший кандидат), Яворовський Микола Іванович (1842–1919; випускник 1867 р., молодший кандидат), Лобатинський Созонт Михайлович (1842–1909; випускник 1869 р., кандидат богослов'я), Вікул Павло Федорович (1857-1920; випускник 1885 р., кандидат богослов'я), Юхим Сіцінський (1859-1937; випускник 1885 р., з правом кандидата богослов'я через здачу екзамену з церковного права)³. Останній в якості визначного науковця й подвижника українського відродження є найвиразнішим репрезентантом випускника КДА на Поділлі, але тут згадуватиметься лише принагідно, бо його постать вже широко висвітлена в науковій літературі.

В тих навчальних закладах, куди потрапляли за призначенням Синоду колишні випускники, вони читали такі предмети: грецьку, латинську, єврейську мови, цивільну історію, церковну історію, російську словесність, логіку, патристику (наприклад, В. Лучицький в семінарії та гімназії Кам'янець-Подільського)⁴, гомілетуку, літургіку, грецьку мову, історію російської літератури (наприклад, М. Яворовський⁵), біблійну історію (наприклад П. Пашута⁶), німецьку мову, загальну і російську історію (наприклад, М. Бачинський в семінарії і жіночому училищі⁷), Закон Божий, історію церковного проповідництва, основи догматичного богослов'я (наприклад, Є. Стуменський в Кам'янецькій семінарії і чоловічій гімназії⁸), філософські науки (наприклад, О. Павлович в Подільській семінарії⁹). А випускник 1879 року, кандидат богослов'я Василь Миколайович Журковський, що прожив неповних 44 роки, спочатку викладав в Подільській семінарії гомілетуку й літургіку, а потім знайшов своє покликання в успішному навчанні географії та арифметики уже в духовному училищі¹⁰. Треба зазначити, що на ХІХ ст. в КДА вже розрізняли догматичне і моральне богослов'я і читалися відповідні курси¹¹. І її випускники переносили цю практику і на свою викладацьку роботу. Вони розробляли й нові навчальні курси. Зокрема, О. Павлович починає читати курс педагогіки й дидактики в Подільській семінарії і вводить новий предмет «Огляд філософських вчень»¹². Більшість колишніх вихованців поєднували викладацьку роботу з пастирством. Так П. Подвисоцький після закінчення КДА був інспектором Шаргородських училищ і учителем грецької мови у вищому повітовому відділенні, потім викладав цивільну історію в Подільській семінарії, а на 1894 рік став настоятелем в сані проієрея при Андріївській церкві в Києві¹³. С. Лобатинський майже чверть століття (1875–1899 рр.) служив настоятелем одного з найдавніших храмів губернського центру – Петропавлівської церкви¹⁴. П. Вікул після вчителювання в Шаргороді та Грузії був священником в Ямпільському повіті і Кам'янці-Подільському, а пізніше знову вчителював в єпархіальному жіночому училищі¹⁵. А О. Павлович після відставки з викладацької роботи навіть встиг побувати на посаді почесного мирового судді в Кам'янці-Подільському¹⁶.

Матеріальне забезпечення колишніх випускників КДА було достатнім для підтримання належних умов проживання і виконання своїх викладацьких та пастирських обов'язків, хоч ці люди не належали до найзаможніших верств тодішнього суспільства. Формулярний список вчителів і службовців Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії за 1876 рік повідомляє такі дані про заробіток і матеріальне становище «учителя Закону Божого» Є. Струменського: платня – 900 крб., за сумлінність роботи – 60 крб., за уроки в підготовчих класах – 200 крб., по гімназійній церкві – 200 крб. (отже,

в сумі – 1360 крб.); в Кам'янці-Подільському у нього було два кам'яних будинки¹⁷. Мав тоді з дружиною Анною Юстиною велику сім'ю (5 синів і 5 дочок) і всі вони перебували на його утриманні¹⁸. Не випадково, що відразу після смерті Струменського його вдова клопоталася про призначення пенсії за чоловіка¹⁹. Для порівняння інший випускник В. Лучицький раніше, в 1860 році, на посаді старшого учителя Кам'янець-Подільської гімназії мав платню в 600 крб., маючи на утриманні одного сина²⁰. Вихідці переважно із духовенства, виконуючи пастирські обов'язки, вони не прагнули поповнити дворянський стан, який все більше ставав історичним анахронізмом. Виключенням тут був В. Лучицький, який, перейшовши у відомство Міністерства народної освіти, добивався дворянства для себе та свого сина, і зрештою домогся свого²¹. Взагалі випускникам КДА був притаманний потяг до освітньо-наукового росту. П. Вікул, коли у 1892-1913 роках був протоієреєм православного кафедрального собору в Кам'янці-Подільському, став кандидатом богослов'я КДА²². Із простих священників вони піднімалися до почесного титулу протоієрея (Є. Струменський, Січинський).

Важко переоцінити внесок випускників КДА у створення та розгортання роботи науково-дослідницьких інституцій і структур для вивчення історії Поділля в її розмаїтих проявах. Вони були членами Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, який існував у Кам'янці з 1865 року і створеного на його основі Подільського історико-археологічного товариства (1903-1920). Відомо, що вже 1883 року серед семи членів Комітету троє були випускниками КДА – Є. Струменський, С. Лобатинський, М. Яворовський. Пізніше членами цих інституцій стали Ю. Січинський, П. Вікул, Є. Струменський, М. Яворовський, які в різні часи були і редакторами «Подольских епархиальных ведомостей» (особливо її неофіційної частини), «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета», «Трудов Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии» та інших видань. В зв'язку з підготовкою «Трудов» як спеціального додатку до «Подольских епархиальных ведомостей», О. Павлович розробив програму поповнення історико-статистичних описів церков Подільської єпархії²³. М. Яворовський разом із Ю. Січинським став засновником у Кам'янці в 1890 році Подільського музею старожитностей (історико-археологічного музею або єпархіального Давньосховища)²⁴. Вихованці КДА брали активну участь в утворенні бібліотек – і Давньосховища, і Єпархіальної, і місцевих, поповнювали їхні фонди, навіть здалека. Так у 1908 р. С. Лобатинський незадовго до своєї смерті, перебуваючи на посаді секретаря студентських справ Томського університету, надіслав власну бібліотеку (біля 100 книг і брошур) та колекцію монет до Єпархіальної бібліотеки і музею в Кам'янці-Подільському²⁵.

Не треба думати, що нагороди в Російській імперії одержували лише цілком вірогідні люди. Якщо брати духовенство чи середовище близьке до нього, то нагороджування тут значною мірою відбивало міру виконання священницького обов'язку чи внесок людини у збереження та примноження матеріальних і культурних цінностей, зокрема у дослідження історії краю. Також нагороджували за вислугу років (якщо не було зауважень по службі). Із формулярних списків вчителів і службовців Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії за 1876 рік дізнаємося, що 38-річний Є. Струменський на 1876 рік вже мав такі нагороди: орден св. Володимира 4 ступеня і св. Анни 2 ступеня, наперстний хрест, камілавку, бронзовий хрест на Володимирській і медаль на Андріївській стрічках «в пам'ять війни 1853-1856 годов»²⁶. О. Павлович в січні 1891 року одержав орден св. Володимира 4 ступеня «за отличную и усердную службу», а М. Бачинський в 1900 р. – орден св. Володимира 3 ступеня²⁷. Ю. Сіцинський нагороджуються у 1890 р. “набедренником”, в 1900 р. – “наперстним” хрестом і возводиться в сан протоієрея. М. Яворовський нагороджувався орденами св. Анни 2-го ступеня, св. Володимира 4-го ступеня, Станіслава 2 ступеня²⁸. Медаль за Кримську війну, звісно, давалася за активну підтримку урядового курсу на цю безславну воєнну кампанію, але не треба забувати, що вона в імперії атестувалася як війна «вітчизняна». «Имеет бронзовую медаль на ленте Св. Андрея Первозданного в память отечественной войны 1853-1856 годов»²⁹ – читаємо в копії формулярного списку старшого вчителя Кам'янець-Подільської гімназії колезького асесора В. Лучицького.

Своїм дітям колишні випускники КДА намагалися дати гарну освіту і турбувалися про їхнє належне християнське виховання. Тут можна виокремити того ж В. Лучицького, який велику увагу приділяв домашній освіті свого сина Івана. Він перевів його до сьомого класу Першої Київської гімназії, куди перейшов на роботу. Після гімназії настала черга Київського університету і прийшла слава визначного історика, що спеціалізувався на вивченні минулого країн Західної Європи³⁰. Можливо, що батьківський вплив відбився і на його громадсько-політичній діяльності. Іван Васильович брав участь в роботі київської «Громади», а в III Державній думі 4 грудня 1909 року під час виступу висловлювався так: «Я повинен сказати, що я вийшов захищати лише одне: всі простори півдня Росії є одна певна національність, це – національність малоросійська і щоб нам не говорили, я буду стверджувати, що ця національність повністю окремішня від великоросійської, ця національність мала свій суд, вона мала свій суд на своїй мові. Вона є «руская», але не «русская», вона мала свій суд, вона мала свою організацію»³¹. Архітектором, графіком, мистецтвознавцем, членом НТШ був син Ю. Сіцинського Володимир Січинський.

Офіційна церковна політика в імперії, спрямована на одержавлення православ'я і надання йому особливого статусу, корпоративні інтереси духовенства не могли не позначитися на позиціях випускників КДА. Добрий оратор і полеміст Є. Струменський в одній із публікацій рішуче відкидає звинувачення в тому, що священники байдуже дивилися на народну освіту, що вони «почувствовали всю свою слабость при учреждении народных училищ и предвидели, что успех народных училищ окончателно похоронит приходские школы». Він пояснює: критичні відгуки духовенства були «направлены к школам, которые открывались незванною властью, вроде некоторых воскресных, где мнимые прогрессисты позволяли себе распространять социалистические взгляды каких-нибудь Бюхнеров, Боклей, или к тем секретным школам латинопольской пропаганды, где последние старались провести свои патриотические убеждения и распространяли литературу подпольного изделия»³². Ці слова за змістом і конструюванням фрази не можна віднести до ретроградських, бо вони висловлені людиною, яка за світоглядом і «посадою» не могла залишатися байдужою до атеїзму, що набирив тоді розгону. Антипольські випадки теж зрозумілі в аспекті відомого «хлопоманства». Прикметно, що Є. Струменський у поминальній статті про почесного члена Подільського церковного історико-археологічного товариства В. Антоновича (з розміщенням і його світлини) згадує про його розрив «со своим прошлым и с польской средой», вживає слово «Україна» і завершує такими словами: «Это был редкий, благороднейший, добрейший человек»³³. Зрозумілою є й позиція деяких випускників КДА стосовно впливу єврейського капіталу в Україні. М. Яворовський в поминальній статті про О. Павловича прихильно згадав про кілька публікацій останнього в «Подольских епархиальных ведомостях» спрямованих проти єврейських лихварів, зокрема статтю «О влиянии евреев на экономическую, религиозную и нравственную жизнь христианского населения юго-западной России» (1878, № 20-24). Павлович рекомендував влаштовувати селянські банки як найкращий засіб протистояння економічного розорення³⁴. М. Яворовський в часи редакторства в «ПЕВ» не міг не інформувати про «католицьку пропаганду» в краї, але разом з тим він подавав матеріали, які свідчили про значний «релігійний індеферентизм» подолян: відвідування без розбору і церков, і костелів; запрошення священників протилежної християнської конфесії тощо³⁵. В «Прибавлениях к Подольским епархиальным ведомостям» М. Яворовський регулярно подавав інформаційну рекламу про зміст журналу «Киевская старина» з річною ціною його видання в 10 крб.³⁶ Не варто, як вважає В. Прокопчук, на підставі написаних М. Яворовським невеликих поетичних текстів до офіційних ювілейних дат, шкодувати про незнання

нами його поезії. В КДА прищеплювали смак до версифікації і до розуміння дійсної поезії. Думаю, що М. Яворовський себе поетом не вважав, а писав просто для «охудожнення» надрукованого.

Відомо, що серед випускників КДА було чимало національно свідомих українців, але «безперечно, і викладачі, і студенти... частково перебували під впливом русифікаторської політики»³⁷. Активні краєзнавчі студії сприяли пробудженню українського духу, пробудженню національної свідомості. Констатується, що у видрукованих працях М. Яворовського «підкреслювалася роль Росії, Синоду у відродженні краю», бо «по-іншому, власне, тоді писати було неможливо»³⁸. Зауважу, що у тих неминучих «реверансах в бік імперії» потрібно було знати міру. Цього не помічаємо у П. Вікула. В його публікації, пов'язаній зі столітнім ювілеєм включення Поділля до складу Російської імперії, не лише вживається обов'язковий тоді алогічний термін «воссоединение», а й такі вірнопіддані вислови: «с единоплеменной Россией», «событие... имело благодетельные последствия для всего малорусского и белорусского народа», «в нем предки наши... нашли тихое пристанище, мир и спокойствие», «в нем и мы имеем залог будущих народных благ..., общественной жизни и свободного духовного развития»³⁹. Втім, слід брати до уваги, що частина тих ювілейних публікацій, мабуть, писалася за дорученням церковної влади. Багато важили суто людські й християнські якості кожного з випускників. На світогляд впливало і спрямування краєзнавчих публікацій. Якщо в них багато уваги приділялося саме народознавчим (етнографічного характеру) студіям, тоді їхнім авторам не була байдужою і доля українського народу. Етнографізм був притаманний особливо студіям М. Яворовського⁴⁰. Про нього у некролозі, надрукованому в кам'янецькій газеті «Наш шлях» буремного 1919 року, була така оцінка: «Взагалі це був широко освічений чоловік, з котрим було дуже приємно і цікаво поговорити; це була людини симпатична, доброзичлива до всіх. Настрій його був завше спокійний, лагідний, побожний. Його знали й сердечно поважали всі, особливо його бувші учні та вихованці семінарії і бурси»⁴¹. Автором цього тексту під криптонімами П. Є. С. міг бути «протоієрей Євтим (Євфимій чи Євтимій) Сіцинський», тобто знаменитий подільський історик Юхим Сіцинський, з липня 1918 року настоятель церкви нововідкритого українського університету у Кам'янці⁴². Подібні криптоніми були звичною річчю. Наприклад, одна публікація Є. Струменського обрамлена так: на початку стоїть «С. Е. Стр-ій:», а в кінці – «Свящ. Ев. Стр.-ій», тобто «Священник Евгений Струменский»⁴³. Слід також враховувати, що Яворовський був учителем Сіцинського в семінарії⁴⁴. Із врахуванням авторства цього некролога і його дуже теплий зміст є додатковим доказом того, що покійний

в імперські часи належав до того високоосвіченого прошарку людей, яких можна віднести до «прихованих українофілів». Зрештою відомо зі спогадів В. Приходька, що з утворенням подільської «Просвіти» в 1906 році вже старенький М. Яворовський став її членом⁴⁵. Цей автор, описуючи своє навчання на межі століть в Подільській семінарії, вважає, що не гімназії, інститути і кадетські корпуси, а лише духовні школи і духовні семінарії були в імперії середніми школами українця: «не по шкільній програмі..., не по викладовій мові, а своїм духом, складом учнів, що на 99% походили з українського села і були зв'язані з українськими масами». Також констатує, що викладачі «не висловлювали своїх поглядів, які безумовно мали в справах громадських, політичних чи церковних» і не втручалися з приводу тих ідей, «якими захоплювалися учні»⁴⁶. Це могло проявлятися і в спонтанний спосіб: як відстоювання певної української традиції. Так в одній зі статей Є. Струменський вітає рішення Синоду від 20 січня 1860 року про скасування 10 Духовних Правлінь Подольської єпархії з метою економії коштів і скорочення діловодства та з прихильністю робить огляд тих публікацій і попередніх церковних рішень, які стосувалися виборності благочинних. «В настоящее время мещане и крестьяне выбирают себе в старшины, кого находят лучшим и достойнейшим. Ужели наше духовенство настолько не развито и образовано, чтобы не сумело выбрать из среды себя дельного, умного и совестливого Благочинного»⁴⁷ – пропонує він. І на згадку приходять традиції соборноправності в українському православ'ї. Принаймні, здається, жоден із випускників КДА «не опустився» до того рівня вірнопідданості трону в своїх публікаціях, які, наприклад, демонстрував відомий подільський краєзнавець М. Симашкевич, що закінчив Петербурзьку духовну академію.

Важливо наголосити, що випускники і після закінчення КДА не поривали з нею освітньо-наукового зв'язку. Так, 1888 року Ю. Сіцинський і М. Яворовський були обрані членами-кореспондентами Церковно-археологічного товариства⁴⁸, яке існувало при ній, виникнувши одночасно з Церковно-археологічним музеєм (1878 р.)⁴⁹.

Можливо, що випускники відчували поміж собою через свою альма-матір певну духовну спорідненість. Про це можуть свідчити теплі і проникливі (навіть з віршами вихованців семінарії) «пам'ятні слова» і некрологи: М. Яворовського – на кончину С. Лобатинського, М. Бачинського і свого однокурсника по академії О. Павловича з поданням публікацій покійних⁵⁰ і, можливо, на Є. Струменського, П. Пашуту і В. Журковського⁵¹, Ю. Сіцинського – на М. Яворовського. Була й своєрідна наступність поколінь. Вважають, що саме під впливом свого вчителя М. Яворовського семінарист

Юхим Сіцінський почав дослідницьку роботу, підготувавши етнографічну розвідку “Народное предание о полозе”. «Стосунки між учнем і учителем були гарні, Ю. Сіцінський бував удома в М. І. Яворовського, користувався бібліотекою, отримував консультації»⁵² – повідомляє В. Прокопчук.

Аналізовані матеріали свідчать, що подільські випускники КДА пам’ятали її принцип, відбитий у Правилах за 1881 рік: кожний, хто хоче служити Церкві, має насамперед виховати себе⁵³. Вони в умовах швидкого ширення атеїстичних ідей зберігали християнську духовність і плекали її в своїх учнях та прихожанах, показували дієву любов до рідного краю. Їхнє невтомне піклування про збереження культурних надбань – гарний взірець для нинішнього духовенства.

- 1 Див.: Шип Н. А. Київська духовна академія 1819-1919 // Енциклопедія історії України. – Т. 4. – К., 2007. – С. 221-222.
- 2 Див., наприклад: Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. – Кам’янець-Подільський, 1993; Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX-на початку XX століть: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. – Хмельницький, 1995; Кривошея В., Кривошея Т. Подоляни – активні діячі національно-визвольного руху початку XX століття // Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (9-11 вересня 1994 р., м. Кам’янець-Подільський). – Хмельницький, 1994; Прокопчук В. С. Фундатор подільського краєзнавства // [Електронний ресурс]: archive . nbuv.gov.ua /.../19.37%20 Prokopscuk...
- 3 Дату випуску і науковий ступінь подаю за: Випускники Киевской духовной академии 1823-1869, 1885-1915 гг. // [Електронний ресурс]: <http://www.petergen.com/bovkalov/duhov/kievda.html>; Про ступінь С. Лобатинського за: Яворовский Н. Созонт Михайлович Лобатынский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – 1911. – Вып. 11. – С. 404. В довідниках і статтях подається, що Ю. Сіцінський закінчив академію в 1885 році зі ступенем кандидата, але, можливо, це сталося після здачі вказаного екзамена, дещо пізніше.
- 4 Див.: Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – ф. 230, оп. 1, спр., 4014, арк. 10зв.-12.; Китлинский А. Список чиновников и преподавателей Каменец-Подольской гимназии с 1833 по 1883 гг. // [Електронний ресурс]: <http://www.petergen.com/bovkalov/duhov/kievda.html>; – С. 3,6.
- 5 Див.: Прокопчук В. С. Вказ. праця.
- 6 Див.: Порфирий Семенович Пашута // Прибавление к Подольским епархиальным ведомостям (далі – Прибавление к ПЕВ). – 1888. – № 35. – С. 832.
- 7 Див.: Яворовский Н. Михаил Федорович Бачинский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – 1911. – Вып. 11. – С. 408.
- 8 Див.: Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – ф. 319, оп. 1, спр. 1169, арк. 25зв.-26.
- 9 Григорук О. Б. Церковний і культурний діяч Поділля Олександр Павлович //

- [Електронний ресурс]: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Ist/2008_78/03_grygoryk_ob.PDF
- 10 Василий Николаевич Журковский (Некролог). – Подольские епархиальные ведомости (далі – ПЕВ). – 1898. – № 46 (14 ноября). – Часть неофициальная. – С. 1237.
 - 11 Див., наприклад: Олесницький М. О. Нравственное богословие [Електронний ресурс]: http://azbyka.ru/navstvinnost_i_duhovnost/olesnicky_bogoslovie_1g02_all.shtml#002; Шип Н. А. Кадрове забезпечення Київської духовної академії (1869-1919) // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 59-60.
 - 12 Див.: Яворовский Н. Памяти Александра Яковлевича Павловича // ПЕВ. – 1901. – № 50 (15 декабря). Часть неофициальная. – С. 858.
 - 13 Подаю за: Чарнецкий И. Исторические сведения о бывших в м. Шаргороде (Могилевского уезда) духовной семинарии и духовном училище. – Каменец-Подольский, 1894. – С. 65
 - 14 Див.: Кирилюк І. Петропавлівська церква – архітектурна пам'ятка XVI століття // [Електронний ресурс]: http://www.tovtry.km.ua/ua/history/statti/petropavlivska_cerkva_pamjatka.html
 - 15 Див.: Вікул Павло Федорович // [Електронний ресурс]: http://uk.wikipedia.org/wiki/Вікул_Павло_Федорович
 - 16 Див.: Григорук О. Б. Церковний і культурний діяч Поділля Олександр Павлович // [Електронний ресурс]: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Ist/2008_78/03_grygoryk_ob.PDF
 - 17 ДАХО. – ф. 319, оп. 1, спр. 1169, арк. 21зв.-22зв.
 - 18 Там само. – арк. 23-24.
 - 19 Див.: ДАХО. – ф. 319, оп. 3, спр. 1109, арк.1-39. Між іншим Струменський напередодні своєї кончини говорив жартома колегам, що він коли-небудь помре дорогою в гімназію. Так і сталося (Див.: Протоіерей Евгений Степанович Струменский Евгений Степанович Струменский (Некролог) // Прибавление к ПЕВ. – 1885. – № 50. – С. 1013.
 - 20 ДАХО). – ф. 230, оп. 1, спр. 4014, арк. 10зв.-11.
 - 21 Див.: ДАХО. – ф. 230, оп. 1, спр. 4014, арк. 26зв.; спр. 4096.; Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1897. – С.72.
 - 22 Кривошея В., Кривошея Т. Вказ. праця. – С. 296.
 - 23 Див.:Павлович А. Программа для пополнения историко-статистических описаний церквей и приходов // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1876. – Вып. I.; Прокопчук В. С. Вказ. праця.
 - 24 Див.: Шип Н. А. Київська духовна академія – центр вищої духовної освіти Наддніпрянської України (XIX-початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 73; Прокопчук В. С. Фундатор подільського краєзнавства... § Ващук Д. Народження минулого: невідома спадщина Юхима Сіцінського // В кн...: Сіцінський Ю. Поділля під владою Литви. – С. 6-7 // [Електронний ресурс]: <http://histans.com/LiberUA/978-966-1638-27-2/978-966-1638-27-2.pdf>.

- 25 Див.: Яворовский Н. Созонт Михайлович Лобатынский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – 1911. – Вып. 11. – С. 406; Айвазян О. Б. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці XIX - на початку XX ст. // [Електронний ресурс]: http://library.tup.km.ua/about_library/naukova_robota/2010/aiv_bib_pod.htm
- 26 ДАХО. – ф. 319, оп. 1, спр. 1169, арк. 21зв.-22зв.
- 27 Див.: Яворовский Н. Памяти Александра Яковлевича Павловича // ПЕВ. – 1901. – № 50 (15 декабря). – Часть неофициальная. – С. 860; Яворовский Н. Михаил Хлорович Бачинский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – 1911. – Вып. 11. – С. 408.
- 28 Див.: Прокопчук В. С. Крєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К., 1995. – С. 30; ПЕВ. – 1893. – № 1 – с. 4.
- 29 ДАХО. – ф. 230, оп. 1, спр. 4014, арк. 10зв.
- 30 Див.: Лучицький Іван Васильович // [Електронний ресурс]: http://uk.wikipedia.org/wiki/Лучицький_Іван_Васильович
- 31 Цит. за: Матрос О. Іван Васильович Лучицький педагог, просвітник та громадський діяч // [Електронний ресурс]: pedagogika.at.ua/_fr/.../_.-.---_.docf
- 32 Заметка по поводу статьи С.-Петербургских ведомостей № 74 от 5-го апреля сего 1863 года: «Народные училища в Юго-Западном Крае» // Прибавление к ПЕВ. – 1863. – № 16. – С. 637–647
- 33 Е. С. Профессор Владимир Бонифатьевич Антонович // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – 1911. – Вып. 11. – С. 404-407
- 34 Див.: Яворовский Н. Памяти Александра Яковлевича Павловича // ПЕВ. – 1901. – № 50 (15 декабря). – Часть неофициальная – С. 861-862.
- 35 Див.: ПЕВ. – 1885. – № 33. – С. 674; Прибавление к ПЕВ. – 1885. – № 49. – С. 987-993; ПЕВ. – 1891. – № 14. – С. 237-238.
- 36 Див., наприклад: Прибавление к ПЕВ. – 1885. – № 16. – С. 330; 1887. - № 6. – С. 132.
- 37 Шип Н. А. Київська духовна академія – центр вищої духовної освіти Наддніпрянської України (XIX-початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 73.
- 38 Прокопчук В. С. Фундатор подільського крєзнавства... – С. 29.
- 39 Викул С. Прошедшее Подолии (По поводу исполнения столетия воссоединения Подолии с Россией) // ПЕВ. – 1893. – № 1 (2 января). – Часть неофициальная. – С. 1.
- 40 Див.: Двадцатипятилетие служебной деятельности смотрителя Каменецкого духовного училища Н. И. Яворовского // ПЕВ. – 1893. – № 1 (2 января). – Часть неофициальная. – С. 14-15; Прокопчук В. С. Вказ. праця.
- 41 П. Є. С. М. І. Яворовський (Некролог) // Наш шлях. – № 22 (19 грудня 1919). – С. 4.
- 42 Див.: Вашук Д. Вказ праця. – С. 9. Прізвище Січінський походить від назви с. Січинці (Дунаєвецький р-н Хмельницької обл.), звідки був родом праїд Юхима – Федір.
- 43 Струменский Е. Историко-статистическое описание местечка Ладыжина Гайсинского уезда // Прибавление к Подольским Ев. – 1862. – № 21. – Ч. неоффиц. – С. 693, 701.

- 44 Див.: Прокопчук В. С. Вказ. праця // [Електронний ресурс]: archive.nbuv.gov.ua/.../19.37%20Prokopscuk...†
- 45 Див.: Приходько В. Під сонцем Поділля. – Вид. 4-е. – Нью-Йорк-Мюнхен, 1967. – Ч.1. – С.116.
- 46 Там само. – С. 27, 67.
- 47 Струменский Ев. О закрытии Духовных Правлений в Подольской епархии в 1860 году и о назначении вместо их Благочинных, а также о назначении Благочинных по выборам духовенства // Прибавление к ПЕВ. – 1862. – № 17. – С. 546.
- 48 Прокопчук В. С. Вказ. праця. – С. 30.
- 49 Див.: Шип. Н. А. З історії Київської духовної академії // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 100.
- 50 Яворовский Н. Созонт Михайлович Лобатынский // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – 1911. – Вып. 11. – С. 404-407; Яворовский Н. Михаил Федорович Бачинский // Там само.– С. 407-411; Яворовский Н. Памяти Александра Яковлевича Павловича // ПЕВ. – 1901. – № 50 (15 декабря). – Часть неофициальная. – С. 857-858.
- 51 Протоиерей Евгений Степанович Струменский // Прибавление к ПЕВ. – 1885. – № 50. – С. 1013-1018; Порфирий Семенович Пашута // Там само. – 1888. – № 35. – С. 831-835; Василий Николаевич Журковский (Некролог). – ПЕВ. – 1898. – № 46 (14 ноября). – Часть неофициальная. – С. 1237-1239.
- 52 Прокопчук В. С. Вказ. праця.
- 53 Подаю за: Шип Н. А. Київська духовна академія – центр вищої духовної освіти Наддніпрянської України (XIX-початок XX ст.)// Український історичний журнал. – 1999. – № 2. – С. 65.

Summary

Vasyl Yaremenko

Graduates of the Kiev Theological Academy in Podillia: an attempt of collective portrait

The article is based on the use and analysis of various sources of individual Kiev Theological Academy graduates from Podillia in the nineteenth century. Author shows their position and similarities in careers and enriched data about their life.

Keywords: Kiev Theological Academy, graduates, Podillia, seminary, gymnasium, Kamianetz-Podilskyj, regional history